

κες της νεότερης αστικής ευρωπαϊκής κοινωνίας. Συναρτάται προς τους δημοκρατικούς θεσμούς, την ανάπτυξη της βιομηχανίας και την επέκταση της αγοράς. Συναρτάται, με άλλα λόγια, με το κοινωνικό υπόστρωμα της νεότερης κοινωνίας. Γράφει λοιπόν ο Ντιρκέμ:

Η χαρακτηριστική *ιερότητα* με την οποία είναι επενδεδυμένο το ανθρώπινο ον σήμερα [...] δεν είναι εγγενής. Εάν αναλύσουμε τον άνθρωπο όπως εμφανίζεται στην εμπειρική ανάλυση, δεν θα βρούμε τίποτε που να ανταποκρίνεται στην *ιερότητα* αυτή. Ο άνθρωπος είναι ένα ιστορικό (χρονικό) ον. Αλλά [...] το ανθρώπινο ον καθίσταται το επίκεντρο της κοινωνικής συνείδησης μεταξύ των ευρωπαϊκών λαών και έχει αποκτήσει ασύγκριτη αξία. Είναι η κοινωνία που τον έχει *ιεροποιήσει*. Ο άνθρωπος δεν έχει εσωτερικό δικαίωμα σε αυτή την αίγλη που τον περιβάλλει [...]. Είναι μόνον ο τρόπος με τον οποίο η κοινωνία τον αντιλαμβάνεται, η υψηλή υπόληψη που έχει προς ώρας γι' αυτόν, όπως έχει προβληθεί και αντικειμενοποιηθεί. Έτσι, πολύ πέραν του να υπάρχει *ανταγωνισμός* ανάμεσα στο άτομο και την κοινωνία, όπως συχνά υποστηρίζεται, ο ηθικός ατομισμός, η *λατρεία* του ατόμου, είναι στην πραγματικότητα το προϊόν της ίδιας της κοινωνίας. Είναι η κοινωνία που τον εγκαθίδρυσε και κατέστησε τον άνθρωπο τον θεό του οποίου υπηρετεί.¹⁴

Ο ηθικός ατομισμός είναι συνεπώς ένα ηθικό αξίωμα, ένα σύνολο αντιλήψεων, ιδεών και πεποιθήσεων, ένας τρόπος κατανόησης του ρόλου και της σημασίας του ανθρώπινου ατόμου, μια μορφή «συλλογικής συνείδησης» που εκφράζει την πραγματικότητα της νεότερης ευρωπαϊκής κοινωνίας. Ως τέτοιο σύνολο αντιλήψεων, έχει όχι μόνον θετικές αλλά και αρνητικές όψεις. Οι δεύτερες έχουν να κάνουν κυρίως με την ανάπτυξη του «εγωισμού», ο οποίος, αν δεν ελεγχθεί με την κατάλληλη ηθική εκπαίδευση και τους δημόσιους, κοινωνικούς θεσμούς –κατεξοχήν το κράτος που οφείλει να διασφαλίζει το κοινό συμφέρον–, δημιουργεί ό,τι ο Ντιρκέμ ονόμασε «κοινωνική παθολογία» ή «παθολογικά κοινωνικά φαινόμενα».

Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

Η κοινωνία είναι για τον Ντιρκέμ πάνω απ' όλα μια ηθική ενότητα ανθρώπων. Ο Ντιρκέμ για να αποδώσει τον κοινωνικό δεσμό χρησιμοποιεί τον όρο *κοινωνική αλληλεγγύη*. «Ο δεσμός της κοινωνικής αλληλεγγύης» όπως γράφει «είναι ένα εξολοκλήρου ηθικό φαινόμενο».¹⁵ Αυτό σημαίνει ότι, σύμφωνα με την αντίληψή του, η *ηθικότητα* είναι συμφυής προς την *κοινωνικότητα*. Η κοινωνική συνύπαρξη, η διαμόρφωση δηλαδή μιας κοινωνικής ομάδας ή μιας κοινωνίας, σημαίνει την αυθόρμητη ηθική ενότητα των ανθρώπων που την απαρτίζουν. «Η ηθικότητα αρχίζει με τη συμμετοχή σε μια ομάδα, οποιαδήποτε και αν είναι αυτή».¹⁶

Ως μορφές *κοινωνικής αλληλεγγύης* ο Ντιρκέμ αντιλαμβάνεται τους τρόπους της κοινωνικής συνοχής που ευθύνονται για τη διαμόρφωση της κοινωνικής δράσης και των κοινωνικών σχέσεων. Ως άλλη όψη του ίδιου πράγματος, ο Ντιρκέμ προσδιορίζει τη *συλλογική συνείδηση*, που απαρτίζεται από το «σύνολο των αντιλήψεων, των συναισθημάτων και των πεποιθήσεων που είναι κοινές στα μέλη μιας κοινωνίας» και που «διαμορφώνεται ως ένα συγκεκριμένο σύστημα με τη δική του ζωή». Αυτή η τελευταία διάσταση έχει ιδιαίτερη σημασία. Ο Ντιρκέμ αποδίδει στη συλλογική συνείδηση καθοριστικό ρόλο, καθώς θεωρεί ότι «τα άτομα είναι μεταβατικά (φεύγουν), ενώ εκείνη διατηρείται [...], είναι ίδια» στις διάφορες περιοχές και επιμέρους τομείς της κοινωνίας «και μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά. Δεν διαφέρει από ατομική σε ατομική συνείδηση, παρόλο που πραγματοποιείται μέσω των ατομικών συνειδήσεων».¹⁷ Αυτό το τελευταίο είναι διαιώνες στις πρωτόγονες κοινωνίες, οι οποίες και αγνοούν την έννοια του ατόμου. Οι άνθρωποι εκεί μοιράζονται τα ίδια συναισθήματα και τις ίδιες αντιλήψεις με τρόπο σχεδόν απόλυτο. Η συλλογική συνείδηση είναι συμπερής και υπάρχει πολύ μικρή διαφοροποίηση από άτομο σε άτομο. Στις νεότερες κοινωνίες όμως, η συλλογική συνείδηση είναι πιο ευέλικτη και διαφοροποιημένη. Δεν παύει εντούτοις να λειτουργεί συνεκτικά και να επιβάλλεται στα επιμέρους άτομα. Και αξίζει να σημειώσουμε ότι ο Ντιρκέμ διαπιστώνει ότι, από τη στιγμή που ένας «θεμελιακός αριθμός συλλογικών αναταραστάσεων» διαμορφώ-

15. E. Durkheim, *The Division of Labour in Society*, ό.π., σ. 45, 398-401.

16. E. Durkheim, *Sociology and Philosophy*, ό.π., σ. 37.

17. E. Durkheim, *The Division of Labour in Society*, ό.π., σ. 79-80.

νεται, καθίσταται μια, εν μέρει τουλάχιστον, «ανεξάρτητη πραγματικότητα», ανεξάρτητη από τα κοινωνικά στοιχεία, το κοινωνικό «υπόστρωμα» εντός του οποίου δημιουργήθηκε. Οι συλλογικές αναπαραστάσεις αποδεσμεύονται από τη «μήτρα» τους, αλληλεπιδρούν και δημιουργούν νέες συνθέσεις. Έτσι, «οι νέες αναπαραστάσεις που γεννώνται από αυτές τις συνθέσεις έχουν την ίδια φύση. Δημιουργούνται δηλαδή αμέσως από άλλες συλλογικές αναπαραστάσεις και όχι από αυτό ή το άλλο χαρακτηριστικό της κοινωνικής δομής».¹⁸ Αυτό στο οποίο πρέπει να σταθούμε εδώ είναι κυρίως το ότι στη συλλογική συνείδηση ο Ντιρκέμ αποδίδει τον χαρακτήρα του «ηθικού γεγονότος», καθώς θεωρεί ότι «η κοινωνία [...] συνιστά μια ηθική αυθεντία, η οποία εκφραζόμενη σε ορισμένους ρυθμιστικούς κανόνες ιδιαίτερα σημαντικούς γι' αυτήν τους αποδίδει χαρακτήρα υποχρεωτικό».¹⁹

Η κοινωνία συνεπώς διαμορφώνεται ως μια πραγματικότητα που υπερβαίνει τα μεμονωμένα άτομα τα οποία απαρτίζουν την κοινωνική ομάδα. Ο Ντιρκέμ την αντιλαμβάνεται ως μια δύναμη που επιβάλλεται στα άτομα σε βαθμό μάλιστα καταναγκασμού, καθώς η προσπάθειά τους να αμφισβητήσουν ή να αρνηθούν τις κοινωνικές επιταγές έχει ως συνέπεια να υφίστανται κυρώσεις.

Με το ίδιο κριτήριο, το κριτήριο δηλαδή της επιβολής, οριοθετούνται και τα *κοινωνικά γεγονότα*. Η έννοια της κοινωνίας είναι στον Ντιρκέμ στενά συνδεδεμένη με την έννοια του κοινωνικού γεγονότος, που έχει κεντρική βαρύτητα στο σύνολο του έργου του. Αντικείμενο της κοινωνιολογίας είναι, κατά τον Ντιρκέμ, τα *κοινωνικά γεγονότα*, τα οποία συνιστούν γεγονότα ιδιαίτερης ποιότητας και διακρίνονται με σαφήνεια από τα αντικείμενα των άλλων κοινωνικών επιστημών. Αυτό νομιμοποιεί την κοινωνιολογία ως ξεχωριστή επιστήμη.

Οφείλουμε όμως από την αρχή να είμαστε προσεκτικοί και να μην ερμηνεύσουμε λαθεμένα τον ισχυρισμό του Ντιρκέμ ότι τα κοινωνικά γεγονότα οριοθετούνται από τη δύναμη επιβολής που ασκούν στα μέλη μιας κοινωνίας. Ο Ντιρκέμ ήταν σαφής. Τόνισε ότι το στοιχείο της επιβολής ή και του εξαναγκασμού αποτελεί μόνον το *εξωτερικό χαρακτηριστικό* των κοινωνικών γεγονότων. Είναι το χαρακτηριστικό εκείνο που μας

επιτρέπει να διακρίνουμε και να προσεγγίσουμε ένα κοινωνικό γεγονός. Είναι το στοιχείο που μας επιτρέπει να το αναγνωρίσουμε και να εντοπίσουμε τα όριά του μάλλον, παρά να το «ορίσουμε», να προσδιορίσουμε δηλαδή την ιδιαίτερη ποιότητα ή την «ουσία» του. Όπως θα δούμε παρακάτω, η ιδιαίτερη κοινωνική σημασία και η λειτουργία των κοινωνικών γεγονότων μπορούν να προσδιορισθούν ως αποτέλεσμα της σχετικής ενδελεχούς εμπειρικής έρευνας και όχι μέσω γενικών φιλοσοφικών ή επισημολογικών προτάσεων και επιλογών.

Η δύναμη επιβολής της κοινωνίας επί του ατόμου φαίνεται παραστατικότερα και σαφέστερα στην περίπτωση του εγκλήματος. Ως κοινωνιολογικό φαινόμενο, θεωρεί ο Ντιρκέμ, το έγκλημα δεν μπορεί να προσδιορισθεί παρά με τα *εξωτερικά*, τα «απτά», θα μπορούσαμε να πούμε, στοιχεία ή χαρακτηριστικά του. Έγκλημα είναι η παραβίαση ή η προσβολή της *συλλογικής συνείδησης*, των συλλογικών συναισθημάτων μιας κοινωνίας. Η εγκληματική πράξη προκαλεί τη *βίαιη* αντίδραση της κοινωνίας, της συλλογικής συνείδησης, που δεν ησυχάζει παρά μόνον αφού βρει ικανοποίηση. Η τιμωρία λοιπόν που επιβάλλεται στο άτομο το οποίο αμείψθησε τη μια ή την άλλη κοινωνική επιταγή δεν είναι παρά η διαδικασία διά της οποίας αποκαθίσταται η κοινωνική ισορροπία, όταν αυτή έχει διαταραχθεί με την προσπάθεια απόσχισης από το άτομο του κοινού αισθήματος και της εξουσιαστικής του επιβολής. Το έγκλημα συνεπώς το αναγνωρίζουμε ακριβώς από τη βιαιότητα με την οποία αντιδρά σε αυτό η κοινωνία.²⁰ Οι νόμοι και οι θεσμοί οι οποίοι ενσωματώνουν και πραγματοποιούν τις νομικές ρυθμίσεις καταγράφουν τις κοινωνικές αντιλήψεις για τις μορφές του εγκλήματος και τους τρόπους αποκατάστασης της παραβίασης της κοινωνικής ισορροπίας που αυτό προκαλεί.

Ο κατασταλτικός, ο ποινικός νόμος επιβάλλει τιμωρία ή και βλάβη επί του θύτη ενός εγκλήματος και αποκαθιστά έτσι την προσβολή της συλλογικής συνείδησης. Χαρακτηρίζει τις κοινωνίες στις οποίες κυριαρχούν ομοιογένεια και συμπαγείς συλλογικές αντιλήψεις, συναισθήματα και πίστες. Η προσβολή που προκαλείται από την εγκληματική πράξη προσλαμβάνεται ως προσβολή απέναντι στο σύνολο της κοινωνίας. Αντι-

18. E. Durkheim, *Sociology and Philosophy*, ό.π., σ. 31.

19. Στο ίδιο, σ. 38.

20. Βλ. E. Durkheim, *The Division of Labour in Society*, ό.π., σ. 70-96· E. Durkheim, *Selected Writings*, μτφ.-εισ.-επιμ. A. Giddens, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1972, σ. 123-140.

θέτως, ο ανταποδοτικός νόμος που κυριαρχεί στη νεότερη κοινωνία, και ο οποίος συνιστά πολύ σημαντικό παράγοντα της ζωής των ανθρώπων στο πλαίσιο της μοντέρνας αστικής κοινωνίας, είναι νόμος που αφορά προσβολή ή και παραβίαση των δικαιωμάτων και της κοινωνικής ακεραιότητας ενός ατόμου ή μιας επιμέρους ομάδας εντός της ευρύτερης κοινωνίας. Ο ανταποδοτικός νόμος επιβάλλει στον παραβάτη να αποκαταστήσει τα πράγματα στην προτέρα τους κατάσταση, να αποκαταστήσει τη διασάλευθείσα «κανονικότητα» των κοινωνικών σχέσεων και ρυθμίσεων. Η αστική, η εμπορική, η διοικητική, η συνταγματική νομοθεσία στοχεύει ακριβώς στο να επιβάλλει στον παραβάτη ποινές που, ούτως ειπείν, ισοδυναμούν προς τη βλάβη που προκάλεσε.

Η δύναμη λοιπόν της επιβολής των κοινωνικών γεγονότων καταγράφει τον χαρακτήρα τους ως *αντικειμενικών και δεδομένων*, ως *πραγμάτων* που μπορούμε να καταστήσουμε αντικείμενα της επιστημονικής έρευνας. Δεν αποδίδει οποιοδήποτε άλλο κοινωνικό χαρακτηριστικό πέραν του να μας επιτρέπει να τα διακρίνουμε και να τα υποβάλλουμε στην παρατήρηση και την επιστημονική επεξεργασία: «Τα κοινωνικά φαινόμενα είναι πράγματα και οφείλουμε ως πράγματα να τα πραγματευόμαστε [...]. Καθετί που είναι *δεδομένο*, καθετί που μπορεί να γίνει *αντικείμενο παρατήρησης* έχει γι' αυτόν το λόγο τον χαρακτήρα του πράγματος». Μας διαβεβαιώνει λοιπόν ο Ντιρκέμ: «Αυτό που επιχειρήσαμε δεν είναι να προκαταλάβουμε τα αποτελέσματα της επιστήμης με μια φιλοσοφική θέωση, αλλά να επισημάνουμε τα εξωτερικά σημάδια από τα οποία είναι δυνατόν να αναγνωρίσει κανείς τα γεγονότα που η επιστήμη οφείλει να πραγματεύεται, έτσι που ο μελετητής να είναι σε θέση να τα επισημαίνει και να μην τα συγχέει με άλλα. Επρόκειτο περισσότερο για τον περιορισμό του πεδίου της έρευνας και όχι για προσπάθεια υποβολής του σε κάποιου είδους καθολική αρχή που επινοήσαμε».²¹

Ο Ντιρκέμ στην προσπάθειά του να εισαγάγει στη μελέτη των κοινωνικών φαινομένων την έγκυρη επιστημονική μέθοδο, τη μέθοδο των φυσικών επιστημών, κατέφυγε σε μια συνειδητή μεταφορά από τη φύση: Τα υλικά-φυσικά όντα και τα φυσικά φαινόμενα που συναποτελούν τη φυσική πραγματικότητα είναι ανεξάρτητα και κατά κάποιον τρόπο πρότε-

ρα έναντι των ανθρωπίνων ατόμων. Όχι μόνον προβάλλουν αντίσταση στις προσπάθειες του ανθρώπου να τα χειρισθεί και να τα ελέγξει, αλλά έχουν και καταναγκαστικό χαρακτήρα όσον αφορά τα επιμέρους άτομα. Τους επιβάλλονται δυναμικά. Με τον ίδιο τρόπο και τα κοινωνικά φαινόμενα είναι ανεξάρτητα από τα άτομα μιας κοινωνίας. Τα κοινωνικά γεγονότα είναι *εξωτερικά* ως προς τα επιμέρους άτομα μιας κοινωνίας, είναι *δοσμένα* και *υποχρεωτικά* για όλους. Ορίζει λοιπόν ο Ντιρκέμ το «κοινωνικό γεγονός ως τον κάθε τρόπο συμπεριφοράς, *μονιμότερο, καθιερωμένο, ή όχι, που είναι ικανός να ασκεί εξωτερικό περιορισμό στο άτομο, ως τον οποιοδήποτε τρόπο συμπεριφοράς που είναι καθολικός σε μια δεδομένη κοινωνία και υπάσχει αυτόνομα και ανεξάρτητα από τις ατομικές του εκδηλώσεις*»,²² από τις εκδηλώσεις του, εννοείται, όπως πραγματοποιούνται από τα άτομα ή και τις επιμέρους κοινωνικές ομάδες.

Όταν συνελπώς εκτελεί κάποιος καθήκοντα που είναι προκαθορισμένα από τον νόμο ή από τη συνήθεια και την καθιερωμένη ηθική, ακόμη και όταν συναισθάνεται την πραγματικότητά τους υποκειμενικά, αισθάνεται δηλαδή ότι δεν βρίσκονται σε αντίθεση αλλά σε αρμονία με τα προσωπικά του αισθήματα, η συνήθεια αυτή εξακολουθεί να είναι *αντικειμενική*, εξακολουθούμε δηλαδή να βρισκόμαστε ενώπιον ενός «αντικειμενικού γεγονότος», διότι οι κανόνες και οι ρυθμίσεις που δεσμεύουν τη συμπεριφορά και στις οποίες προσαρμόζεται και υπακούει το συγκεκριμένο άτομο δεν είναι δημιούργημά του, δεν τα δημιούργησε, παρά μόνον τα παρέλαβε μέσω της παιδείας και της προσαρμογής, της ένταξης του στην κοινωνία ή, με άλλα λόγια, μέσω της διαδικασίας της «κοινωνικοποίησής» του. Με τον ίδιο τρόπο, τα λεγόμενα «κοινωνικά ρεύματα» («*courants sociaux*») ή τα συλλογικά φαινόμενα, όπως, για παράδειγμα, η μόδα, είναι «αντικειμενικά», πράγματα που σημαίνει εξωτερικά ως προς τα άτομα και ανεξάρτητα από αυτά. Υπάρχουν δηλαδή έξω από την ατομική συνείδηση, παρόλο που μπορεί να είναι παρόντα σε αυτήν.

Σε αυτή την παρατήρηση, στο ότι δηλαδή τα συλλογικά φαινόμενα είναι ανεξάρτητα από τις ατομικές συνειδήσεις, στηρίζεται η «δεύτερη θεμελιώδης αρχή» της μεθοδολογίας του Ντιρκέμ. Σύμφωνα με την αρχή

21. Ε. Ντιρκέμ, *Οι κανόνες της κοινωνιολογικής μεθόδου*, μτφ.-επιμ. Α.Μ. Μουσούρου, Αθήνα, Gutenberg, 1978, σ. 95 και 56-57.

22. Στο ίδιο, σ. 77 (η έμφαση του Ντιρκέμ).

αυτή, *πρέπει να θεωρούμε τα κοινωνικά γεγονότα ως αντικείμενα-πράγματα (choses)*,²³ καθώς αντικείμενο-πράγμα είναι ακριβώς καθετί που βρίσκεται εκτός, που είναι ανεξάρτητο και βρίσκεται «απέναντι» από την ατομική συνείδηση. Για τον λόγο αυτό μπορεί να γίνει αντικείμενο της διερεύνησης και των χειρισμών μας.

Ο πρώτος τώρα «κανόνας της κοινωνιολογικής μεθόδου» ορίζει ότι από την παρατήρηση των κοινωνικών φαινομένων «οφείλουν να απαλείφονται (να αποβάλλονται) κάθε είδους προϋποθέσεις ή προκαταλήψεις (prenotions)». Ο Ντιρκέμ δηλαδή διέκρινε το άτομο-πρόσωπο με τη συνείδηση διαμορφωμένη από την κοινωνία της οποίας είναι μέλος από τον επιστήμονα που μπορεί και λειτουργεί χωρίς να καθορίζεται από τις ιδεολογικές προκαταλήψεις της κοινωνίας εντός της οποίας εργάζεται. Πρόκειται βεβαίως για τη διάκριση ανάμεσα στον υποκειμενικό νου και στον επιστημονικό νου, στη μεροληπτική συνείδηση και στην επιστημονική συνείδηση.²⁴ Το άτομο είναι για τον Ντιρκέμ γενικά δέσμιος της κοινωνίας, των κοινωνικών αντιλήψεων και των συλλογικών αισθημάτων. Ο επιστήμονας όμως, με το να υιοθετεί τη «θετική» στάση απέναντι στην κοινωνική πραγματικότητα, μπορεί να απαλλάσσεται από τις ανασχές, από τις ιδεολογικές αναστολές και τις δεσμεύσεις που δημιουργεί η κοινωνική ζωή. Όπως γράφει: «Η αρχή μας λοιπόν δεν υπονοεί μεταφυσική σύλληψη ούτε φιλοσοφική θεώρηση περί της θεμελιώδους φύσης των όντων. Εκείνο που απαιτείται είναι ο κοινωνιολόγος να βάζει τον εαυτό του στην ίδια διανοητική στάση που χαρακτηρίζει τον φυσικό επιστήμονα ή τον χημικό ή τον φυσιολόγο όταν επιχειρεί να εισχωρήσει σε μια μέχρι στιγμής ανεξάρτητη περιοχή του επιστημονικού χώρου. Όταν εισχωρεί στον κοινωνικό κόσμο, πρέπει να συναισθάνεται ότι βρίσκεται μπροστά σε γεγονότα που οι νόμοι τους είναι τόσο απροσδόκητοι όσο ήταν οι νόμοι της ζωής πριν την εποχή της βιολογίας. Πρέπει να είναι έτοιμος για ανακαλύψεις που θα τον αναστατώσουν».²⁵

Όπως είναι φανερό, ο Ντιρκέμ δεν είχε την πρόθεση να διατυπώσει γενικές θεωρητικές προτάσεις για τη φύση της κοινωνίας και των κοινω-

23. Στο ίδιο, σ. 78.

24. Βλ. σχετικά P.Q. Hirst, *Durkheim, Bernard and Epistemology*, Λονδίνο, Routledge & Kegan Paul, 1975, σ. 81-103.

25. Ε. Ντιρκέμ, *Οι κανόνες της κοινωνιολογικής μεθόδου*, ό.π., σ. 49.

νικών φαινομένων. Με άλλα λόγια, δεν είχε την πρόθεση να δώσει γενικό ορισμό για την κοινωνικότητα, ορισμό που θα ίσχυε με καθολικό τρόπο. Αντιθέτως, διακήρυξε ότι «τα κοινωνικά φαινόμενα δεν μπορούν να ορισθούν με την καθολικότητά τους. Μια σκέψη που τη βρίσκουμε σε κάθε ατομική συνείδηση, μια κίνηση που επαναλαμβάνεται απ' όλα τα άτομα της κοινωνίας δεν είναι για τον λόγο αυτό, επειδή είναι δηλαδή κοινή, ένα κοινωνικό γεγονός».²⁶ Όπως είπαμε όμως, τα κοινωνικά γεγονότα είναι «αντικειμενικά» και συνεπώς «υποχρεωτικά», ισχύουν δηλαδή, θα μπορούσαμε να πούμε, γενικά σε μια κοινωνία. Σε τι μπορεί λοιπόν να συνίσταται η γενικότητα αυτή, η γενική, ούτως ειπείν, παρουσία τους σε μια κοινωνία;

Ο Ντιρκέμ δεν ήθελε να αρνηθεί ότι ένα πραγματικό κοινωνικό φαινόμενο χαρακτηρίζεται από τις συλλογικές πλευρές του. Οι συλλογικές πλευρές των δοξασιών, οι συλλογικές διαστάσεις των πρακτικών μιας κοινωνίας ή μιας κοινωνικής ομάδας οροθετούν τα κοινωνικά γεγονότα. Αυτές όμως οι συλλογικές μορφές βρίσκουν πολλαπλές επιμέρους εκφράσεις και εκφάνσεις στις διάφορες ατομικές συνειδήσεις και πράξεις. Ποια είναι λοιπόν η σχέση ανάμεσα στις συλλογικές, καθιερωμένες μορφές και στις επιμέρους, ενίοτε περιστασιακές ή ατομικές περιπτώσεις τους; Και αντιστρόφως, πώς προκύπτουν οι συλλογικές μορφές, τα πρότυπα συμπεριφοράς και οι θεομοί που αναπτύσσονται και χαρακτηρίζουν μια κοινωνία;

Η απάντηση στο ερώτημα αυτό έχει δύο όψεις. Η μία αφορά τον τρόπο με τον οποίο δημιουργούνται και διαμορφώνονται οι ρυθμιστικές αρχές και συνεπώς οι τρόποι συμπεριφοράς· η δεύτερη αφορά τον τρόπο με τον οποίο αυτές εδραιώνονται και επιβάλλονται στο πλαίσιο μιας κοινωνίας. Όσον αφορά τη γένεση των ρυθμιστικών κανόνων της κοινωνικής ζωής, ο Ντιρκέμ καταφεύγει στη *συλλογικότητα*, ακριβέστερα στις συλλογικές εμπειρίες που έχουν οι άνθρωποι ιδιαίτερα όταν δρουν από κοινού για λόγους λατρευτικούς ή θρησκευτικούς ή σε συνθήκες κοινωνικών αναταραχών και αναβρασμών. Σύμφωνα με τον Ντιρκέμ, στις περιπτώσεις αυτές επιβεβαιώνεται η «αερότητα» της κοινωνικής συνύπαρξης και διαμορφώνονται συνθήκες εξάρσης και ενθουσιασμού, συνθήκες δηλαδή ανύψωσης των ανθρώπων προς την «υπερβατική εμπειρία».

26. Στο ίδιο, σ. 7.

Με τον τρόπο αυτό ανανεώνονται ή γεννώνται νέες «συλλογικές παραστάσεις», οι συλλογικές δηλαδή έννοιες και οι ρυθμιστικές αντιλήψεις και αρχές, οι κανόνες που ρυθμίζουν στο εξής τη συλλογική, δηλαδή την κοινωνική ζωή. Το ζήτημα αυτό συνδέεται στενά με την κοινωνιολογία της θρησκείας και της συνείδησης γενικότερα. Θα επανέλθουμε στο αντίστοιχο υποκεφάλαιο παρακάτω. Να σημειώσουμε εδώ ότι είναι αυτού του είδους οι συλλογικές πρακτικές που ευθύνονται όχι μόνον για τη γένεση των ρυθμιστικών κανόνων και την επανεπιβεβαίωση της συνοχής της κοινωνικής ζωής, αλλά και για τη διάκριση του «ιερού» και του «βέβηλου», διάκριση που έχει κεντρική σημασία στην όλη αντίληψη του Ντιρκέμ για τη λειτουργία της κοινωνίας.

Όσον αφορά τώρα τον τρόπο με τον οποίο εδραιώνονται οι κανόνες της κοινωνικής ζωής, ο Ντιρκέμ θεωρούσε ότι η απάντηση βρίσκεται στο ότι οι τρόποι κοινωνικής συμπεριφοράς και πρακτικής επαναλαμβάνονται συνεχώς στο πλαίσιο μιας κοινωνίας. Η αδιάκοπη επανάληψή τους έχει τη συνέπεια να αποκτούν *ακαμψία*, που στη συνέχεια καταλήγει στην αποκρυστάλλωσή τους. Έτσι, σχηματίζουν μια πολύ *απτή-συγκρομημένη* μορφή και συνιστούν ένα είδος αυτόνομης πραγματικότητας, ανεξάρτητης από τις επιμέρους εκφάνσεις τους, τα επιμέρους γεγονότα δηλαδή που τις εκφράζουν ή τις αναπαριστούν. Τέτοιες αποκρυσταλλωμένες μορφές αποτελούν οι νόμοι, οι ηθικοί κανόνες, τα ήθη και τα έθιμα, οι θεσμοί μιας κοινωνίας. Κοινωνικά γεγονότα με την ακριβή έννοια του όρου είναι αυτές οι αποκρυσταλλωμένες, τυποποιημένες μορφές κοινωνικής συμπεριφοράς και δράσης και όχι τα περιστασιακά συμβάντα, περιστατικά ή καταστάσεις. Τα *κοινωνικά γεγονότα* λοιπόν, ως αντικείμενα της έρευνας και της επιστήμης, διακρίνονται σαφώς από τις επιμέρους περιπτώσεις ή εκφάνσεις τους.

Μπορούμε λοιπόν να καταλάβουμε τη διαφορά ανάμεσα στην έννοια του «γενικού» και του «συλλογικού». Γενικό είναι για τον Ντιρκέμ ό,τι απαντάται στα περισσότερα, αν όχι σε όλα, τα μέλη μιας κοινωνίας. Ωστόσο κάτι μπορεί να είναι γενικό επειδή είναι συλλογικό, επειδή δηλαδή επιβάλλεται κοινωνικά και είναι με αυτή την έννοια αναγκαστικό όσον αφορά τα μέλη της κοινωνίας.²⁷ Απαντάται, με άλλα λόγια, στα περισσότερα άτομα-μέλη μιας κοινωνίας, όχι διότι αυτά μετέχουν μιας εν-

αίας «ουσίας» ή της πραγματικότητας εκείνης που συνιστά την «ουσία» της κοινωνίας. Ούτε από το γεγονός ότι κάτι απαντάται γενικά και χαρακτηριστικά μια κοινωνία μπορούμε να συναγάγουμε πως εκφράζει ή συμβολίζει μια πραγματικότητα πέρα από τα παρατηρούμενα φαινόμενα.

Η αναζήτηση συνελπώς των αιτίων των κοινωνικών φαινομένων δεν πρέπει να κατευθύνεται σε έννοιες όπως η *ανθρώπινη φύση* ή οι *ανθρώπινες ανάγκες*, διότι οι πραγματικότητες που τυχόν αντιπροσωπεύουν οι έννοιες αυτές βρίσκονται πέρα από τα όρια της επιστημονικής προσέγγισης, της ερευνητικής μεθόδου της κοινωνιολογίας, όπως την αντιλαμβάνεται και την προσδιορίζει ο Ντιρκέμ. Ως *ανθρώπινη φύση* ο Ντιρκέμ αντιλαμβάνεται την ανθρώπινη ψυχολογία. Ανθρώπινη φύση και ανθρώπινη ψυχολογία είναι για τον Ντιρκέμ έννοιες σχεδόν ταυτόσημες. Αναθέτει λοιπόν τη μελέτη της πρώτης στην ψυχολογία. Η ψυχολογία έχει ως έργο να μελετήσει την ανθρώπινη συμπεριφορά μέσω της έννοιας της ανθρώπινης φύσης-ψυχολογίας. Η κοινωνιολογία αντιθέτως οφείλει να απαλλαγεί από τέτοιου είδους εννοιολογήσεις. Ο Ντιρκέμ απορρίπτει κάθε είδους αναγωγισμό, είτε ψυχολογικό είτε βιολογικό, στην εξήγηση των κοινωνικών φαινομένων.²⁸ Εξετάζει πάντως τον ρόλο της βιολογικής διάστασης στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς, ακριβέστερα τον ρόλο του ανθρώπινου «σώματος» στη διαμόρφωση της «συνείδησης», της συμπεριφοράς και του τρόπου κοινωνικής επικοινωνίας. Θεωρεί λοιπόν ότι την ανθρώπινη φύση διακρίνουν δύο «καταστάσεις της συνείδησης». Η μία προσδιορίζεται από τις «αισθήσεις και τις σωματικές ορμές», οι οποίες είναι «αναγκαστικά εγωιστικές» και αφορούν την ατομικότητά μας. Η κατάσταση αυτή της συνείδησης εξατομικεύει και απομονώνει τον άνθρωπο. Τον καθιστά «εγωιστή» και γεμάτο άλογα, ούτως ειπείν, πάθη. Αντιθέτως, η ηθική συνείδηση, που εδράζεται στην κοινωνικότητα, προέρχεται δηλαδή από την κοινωνία, «όντας συλλογική [...] μας συνδέει με κάτι που μας υπερβαίνει [...], με κάτι απρόσωπο [...], μας στρέφει προς στόχους που έχουμε από κοινού με τους άλλους ανθρώπους. Είναι μέσω αυτών και μόνον μέσω αυτών που είναι δυνατόν να επικοινωνούμε με τους άλλους». «Είναι προφανές» γράφει ο Ντιρκέμ «ότι τα πάθη και οι εγωιστικές μας τάσεις προέρχονται από την ατομική

μας διαμόρφωση, ενώ η ορθολογική μας δραστηριότητα –θεωρητική ή πρακτική– εξαρτάται από κοινωνικές αιτίες [...]. Οι κανόνες της ηθικής είναι αρχές τις οποίες έχει επεξεργασθεί η κοινωνία. Ο υποχρεωτικός χαρακτήρας που τις διακρίνει δεν είναι παρά η αυθεντία (εξουσία) της κοινωνίας, που μεταδίδεται σε καθετί που προέρχεται από αυτήν».²⁹

Η κοινωνία λοιπόν είναι μια πραγματικότητα που υπερβαίνει και επιβάλλεται στο άτομο. Όπως είδαμε, το άτομο είναι δημιουργία της κοινωνίας, αλλά και η ηθική συνείδηση επίσης, όπως και οι συλλογικές αντιλήψεις ή «παραστάσεις». Αυτό για τον Ντιρκέμ σημαίνει ότι δεν έχει νόημα να διατυπώσουμε την οποιαδήποτε κρίση ή άποψη για τον άνθρωπο και τις κοινωνικές σχέσεις και συμπεριφορές που αναπτύσσει, χωρίς να αναφερόμαστε σε μια συγκεκριμένη κοινωνία, στην κοινωνία η οποία μας ενδιαφέρει και την οποία ερευνούμε. Αυτό γίνεται φανερό και από τον τρόπο με τον οποίο ο Ντιρκέμ προσδιορίζει το «κοινωνικό υπόστρωμα», το οποίο ονομάζει και *κοινωνική μορφολογία*. Η τελευταία αυτή έννοια, της *κοινωνικής μορφολογίας*, είναι συνώνυμη της έννοιας *κοινωνία*, ενώ η *επιστήμη της κοινωνικής μορφολογίας* δεν είναι παρά η κοινωνιολογία. Γράφει ο Ντιρκέμ:

Η κοινωνική ζωή εδράζεται σε ένα υπόστρωμα το οποίο είναι προσδιοριστικό τόσο όσον αφορά το εύρος αλλά και τη μορφή του. Συντίθεται από τη μάζα των ατόμων που απαρτίζουν την κοινωνία, από τον τρόπο με τον οποίο είναι διατεταγμένα πάνω στη γη και τη φύση και από τη διαμόρφωση αντικειμένων όλων των ειδών που επηρεάζουν τις συλλογικές σχέσεις. Το κατά πόσον το κοινωνικό υπόστρωμα θα διαφέρει εξαρτάται από το εάν ο πληθυσμός είναι περισσότερο ή λιγότερο ευμεγέθης, περισσότερο ή λιγότερο πυκνός, από το εάν είναι συγκεντρωμένος στις πόλεις ή διασκορπισμένος στην επαρχία, από τον τρόπο με τον οποίο οι πόλεις και οι κατοικίες είναι κατασκευασμένες, από το εάν η έκταση που η κοινωνία καταλαμβάνει είναι περισσότερο ή λιγότερο εκτεταμένη, από τα σύνορα που ορίζουν τα όριά της, τις λεωφόρους επικοινωνίας που τη διατρέχουν κ.ο.κ. Από μια άλλη οπτική γωνία, η σύσταση αυτού του υποστρώματος ευθέως ή εμμέσως επηρεάζει όλα τα κοινωνικά φαινόμενα, ακριβώς όπως όλα τα ψυχικά φαινόμενα βρίσκονται σε άμεση ή έμμεση σχέση με τον εγκέφαλο. Έτσι, έχουμε μια ολόκληρη συλλογή από προβλήματα που είναι προφανούς ενδιαφέροντος για

την κοινωνιολογία και τα οποία, επειδή αναφέρονται σε ένα και το αυτό αντικείμενο, πρέπει να βρίσκονται υπό τη δικαιοδοσία μίας μόνο επιστήμης. Είναι αυτή η επιστήμη που προτείνουμε να ονομάζεται *κοινωνική μορφολογία*.

Ο Ντιρκέμ διευκρινίζει ότι προτείνει αυτή την ορολογία καθώς «έχει το προτέρημα» να αναδεικνύει με σαφή τρόπο «την ενότητα του αντικειμένου» της έρευνας, «δηλαδή τις απτές, υλικές μορφές της κοινωνίας ή, με άλλα λόγια, τη φύση του υποστρώματός τους».³⁰

Όσοσο οφείλει να παρατηρήσει κανείς ότι ο προσδιορισμός του «υποστρώματος» της κοινωνίας διά του όρου της *κοινωνικής μορφολογίας* είναι ταυτολογικός. Το να πει κανείς ότι, όταν αλλάζουν οι πληθυσμιακές και οι υλικές-φυσικές συνθήκες, αλλάζει το κοινωνικό υπόστρωμα, εφόσον αυτό περιλαμβάνει ακριβώς αυτές τις «απτές, υλικές μορφές», δεν προσθέτει ούτε θεωρητικά ούτε μεθοδολογικά κάτι καινούργιο. Και τούτο όχι μόνον διότι το κοινωνικό υπόστρωμα ορίζεται ως το σύνολο των φυσικών-υλικών συνθηκών και στοιχείων που περιλαμβάνονται στον όρο *κοινωνική μορφολογία*, αλλά επίσης διότι το ερώτημα που οφείλει να απαντηθεί δεν είναι εάν το «υπόστρωμα επηρεάζει» την υπόλοιπη κοινωνία όπως «ο εγκέφαλος συνδέεται με τα ψυχικά φαινόμενα», αλλά πώς συνδέεται, ποιοι είναι οι προσδιοριστικοί παράγοντες ή, με άλλα λόγια, τι είναι αυτό που διαμορφώνει την κοινωνία, τους τρόπους της κοινωνικής ζωής τόσο ως προς τις αισθητές, υλικές-φυσικές μορφές που τη διακρίνουν όσο και ως προς τις μορφές συνείδησης που αναπτύσσει.

Είναι ίσως αυτή η δυσκολία που οδήγησε τον Ντιρκέμ να εισαγάγει έναν ακόμα όρο για να αποδώσει πληρέστερα την έννοια της κοινωνικής δομής και της κοινωνίας ως οργανικού και λειτουργικού όλου, την έννοια εν προκειμένω του «εσωτερικού κοινωνικού περιβάλλοντος» (*milieu social interne*). Με τον όρο αυτό ο Ντιρκέμ θέλησε να υποδηλώσει τη συνύπαρξη των ατόμων και τη συνένωσή τους στη βάση ηθικών δεσμών, στη βάση της κοινότητας «πολιτισμικών» αξιών. Ήθελε δηλαδή να αποδώσει όχι μόνον τον υλικό-φυσικό και τον πληθυσμιακό παράγοντα, αλλά και τη διάσταση της «συλλογικής συνείδησης», τη συνθήκη της

κοινωνικής συναίνεσης. Και ο όρος αυτός όμως, η έννοια του «εσωτερικού κοινωνικού περιβάλλοντος», όπως προσδιορίζεται και χρησιμοποιείται από τον Ντιρκέμ, σημαίνει την προσδιοριστικότητα και την προτεραιότητα της κοινωνίας. Δεν εισάγει παρά μόνον τις οριοθετήσεις εκείνες που επιτρέπουν την εφαρμογή της «θετικής» μεθόδου, όπως θα δούμε πιο αναλυτικά παρακάτω.

Αυτό, η αντίληψη δηλαδή της προτεραιότητας της κοινωνίας, της κοινωνίας ως καθοριστικής πραγματικότητας, ονομάσθηκε «κοινωνικός ρεαλισμός». Χαρακτηρίζει το σύνολο του έργου του Ντιρκέμ παρά τις μετατοπίσεις και το ότι άλλοτε δίνει μεγαλύτερη και άλλοτε μικρότερη βαρύτητα στον ένα –στο κοινωνικό υπόστρωμα, την «κοινωνική μορφολογία»– ή στον άλλο παράγοντα –στη «συλλογική συνείδηση»– της διαμόρφωσης της κοινωνίας. Εκείνο στο οποίο πάντοτε καταλήγει είναι η προτεραιότητα της κοινωνίας, της κοινωνίας που, ενώ παραμένει κατά το πλείστον απροσδιόριστη ως προς τα εγγενή, τα ουσιώδη χαρακτηριστικά της, προσδιορίζει όλες τις πλευρές της κοινωνικής και ατομικής ζωής των ανθρώπων. Ο Ντιρκέμ εκλαμβάνει ως πρώτη και τελική, ούτως ειπείν, αιτία των κοινωνικών πραγμάτων και φαινομένων ό,τι εννοεί ως κοινωνικά «πραγματικά», ό,τι δηλαδή υπάρχει και επιβάλλεται.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ. Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ ΩΣ ΜΕΘΟΔΟΣ ΘΕΤΙΚΗ

Ο Ντιρκέμ αντιλαμβάνεται τον άνθρωπο ως ένα ιστορικό, που σημαίνει κοινωνικό εντός του ιστορικού χρόνου ον. Θεωρεί επίσης ότι η κοινωνία, η κοινωνική πραγματικότητα είναι δεδομένη και λίγο ως πολύ αμετάκλητη. Η έρευνα των κοινωνικών γεγονότων κατευθύνεται από τη θετική μέθοδο, που, όπως είδαμε, σημαίνει την παρατήρηση των κοινωνικών γεγονότων ως δεδομένων πραγμάτων. Αυτό όμως σημαίνει επίσης ότι τα κοινωνικά φαινόμενα, παρόλο που δεν είναι στατικά, εμείς είμαστε υποχρεωμένοι ως τέτοια να τα μελετάμε. Η κίνηση και η μεταβολή τους δεν μπορεί να γίνει αντικείμενο παρατήρησης και διερεύνησης.

Εντούτοις, ενώ δεν μπορούμε να παρατηρήσουμε και συνεπώς να συλλάβουμε την κίνηση και τη μεταβολή της κοινωνικής πραγματικότητας, μπορούμε να ερευνήσουμε, να παρατηρήσουμε και να επεξεργασθούμε επιστημονικά τα αποτελέσματά της, τους συγκεκριμένους δηλα-

δή κοινωνικούς σχηματισμούς, τις ιστορικές κοινωνίες, τις κοινωνίες που υπάρχουν ή που έχουν υπάρξει στο παρελθόν. «Εκείνο που υπάρχει, εκείνο που προσφέρεται στην παρατήρηση» γράφει ο Ντιρκέμ «είναι οι επιμέρους κοινωνίες, οι οποίες γεννώνται, αναπτύσσονται και πεθαίνουν ανεξάρτητα η μία από την άλλη». Είναι για τον λόγο αυτό που έννοιες όπως «εξέλιξη» και «πρόοδος» είναι για τον Ντιρκέμ μεθοδολογικά αστήρικτες, έννοιες που δεν εμπνύουν στο πεδίο της επιστήμης, καθώς δεν αποδίδουν αντικειμενικές πραγματικότητες αλλά ιδεολογήματα, «υποκειμενικές αναπαραστάσεις», όπως γράφει, που μπορεί να ασκούν επιρροή στη σκέψη, δεν αντέχουν όμως στην επιστημονική έρευνα και ανάλυση.³¹

Η θέση αυτή επιτρέπει στον Ντιρκέμ να προχωρήσει στην ταξινόμηση των κοινωνιών σε «είδη» («espèces»). Έχοντας απορρίψει την περιγραφική απεικόνιση των επιμέρους κοινωνιών, όπως και την αντίληψη που αντλεί «γενικούς νόμους [οι οποίοι θεωρεί ότι είναι] [...] εγγενείς της ανθρώπινης φύσης και [...] κυριαρχούν σε όλη την ιστορική ανάπτυξη», υλοστηρίζει ότι ανάμεσα στο «συγκεχυμένο πλήθος των ιστορικών κοινωνιών και την ιδανική έννοια της ανθρωπότητας υπάρχουν [...] τα ενδιαμέσα “κοινωνικά είδη”». Το εκάστοτε κοινωνικό είδος «είναι το ίδιο για όλα τα άτομα που το αποτελούν». Το είδος «δεν είναι παρά η σύνοψη των ατόμων».³²

Η παρατήρηση λοιπόν των κοινωνιών που υπάρχουν ή έχουν υπάρξει μας επιτρέπει την κατάταξή τους σε διαφορετικά είδη. Επιτρέπει την κατασκευή «κοινωνικών τύπων» («types sociaux»). Κάθε κοινωνικό είδος είναι αυτόνομο και αυθύπαρκτο. Και ενώ δεν οφείλει να μας απαγορεύει ούτε τίθεται θέμα να παρατηρήσουμε τη μετάβαση από το ένα είδος στο άλλο, μπορούμε παρ' όλα αυτά να συγκρίνουμε τα είδη μεταξύ τους, διότι τα κοινωνικά είδη είναι βεβαίως κοινωνικά, είναι δηλαδή «συνενώσεις» ανθρώπινων ατόμων. Άλλωστε «η αρχή της συνένωσης είναι η πιο καθοριστική (εξουσιαστική) απ' όλες». Το θεμελιώδες, δηλαδή το καθοριστικό γεγονός είναι ότι οι άνθρωποι απαρτίζουν κοινωνικά σύνολα.

Είναι λοιπόν φυσικό να πάρουμε ως βάση της ταξινόμησης των κοινωνιών την απλούστερη, την πρωτογενή κοινωνική ομάδα, που είναι για

31. Ε. Ντιρκέμ, *Οι κανόνες της κοινωνιολογικής μεθόδου*, ό.π., σ. 80-82.

32. Στο ίδιο, σ. 141-142.